

УДК 930.1(497.11)”19”
34(497.11)”13”
34(497.11)(091)

др Борис Милосављевић*

ДОПРИНОС АЛЕКСАНДРА СОЛОВЈЕВА ИСТРАЖИВАЊУ И РАЗУМЕВАЊУ КОНТИНУИТЕТА У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ**

Александар Соловјев је у међурајним научним радовима посебну пажњу посветио изучавању српској средњовековној законодавства, односно „Душановој законодавства”. Нарочито треба истаћи његов велики допринос проучавању историје рукописа Душановој законика. Измене у његовим и прерадама Соловјев не посматра као кварење првобитног текста Душановој законика, већ као потврду његове уједињене и прилагодљиве стварним животином околностима у времену између коначној фаза последњих делова српске средњовековне државе и обнове државности у XIX веку. Више Соловјевљевих студија и истраживања добило је потврду у каснијим истраживањима.

Кључне речи: Душаново законодавство. – Конинуитет. – Критичко тумачење.

Александар Соловјев (А. В. Соловьв) посветио је велики део свога опуса истраживању српског средњовековног законодавства, што је била и тема његовог доктората – *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 1928.*¹ Соловјев под Душановим законодавством подразумева законодавни рад у време цара Душана, законе који су тада донети, односно кодификовани. „Душаново законодавство”, дакле, не би обухватало све законе и правилнике који су

* Аутор је научни сарадник Балканолошког института Српске академије наука и уметности, borismiloss@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта р. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Александар Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Историја словенских права. Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Скопје 1928, приредо и предговор написао С. Аврамовић, Службени лист СРЈ, Београд 1998. (1928/1998), 303–554; А. Соловјев, *Историја словенских права*, ИСПЗСД, 1998, 28–302.

тада важили на појединим деловима царства (областима, имањима, градовима) или за поједине друштвене редове (сталеже, делове сталежа, одређене групе). У поглављу свог доктората под насловом „Законодавни рад цара Душана” Соловјев упућује на Скраћену Властареву Синтагму, одредбе Јована Посника, Јустинијанов закон и Душанов законик: „скраћеном зборнику Властара² додате су скраћене одредбе Јована Посника о црквеним епитимијама за кривична дела, јер се кривично дело мора кажњавати и световном и духовном казном. Затим, додат је и кратки Закон Јустинијана, који је вероватно важио у српским аграрним односима и пре Душана [...] Тек после тих грчких зборника у српском преводу, јавља се први Душанов законик 1349.”³ Соловјев упућује и на супротно мишљење. Драгутин Драгиша Т. Мијушковић сматра да тек после пропасти државе када „брига око одржања реда и сигурности у српском народу пада сасвим на цркву”, други текстови (Синтагма, Јустинијанов закон...) постају „редовни пратиоци” Душановог законика, „искључиво по иницијативи Цркве” (1895).⁴ Стојан Новаковић је „најодлучније исказао мишљење” да су византијски зборници имали снагу закона пре цара Душана и после њега.⁵

Понекад се Душанов законик назива уставом.⁶ Нема, међутим, потребе мешати појмове који су већ одређени и имају одговарајуће значење. Устав је мисао сасвим другачије епохе. Да не треба „мисли свога времена подметати Србима XIV века”, озбиљно је упозорење Стојана Новаковића. Пошто се

- 2 А. Соловјев (1928/1998), 398–399. Димитрије Богдановић указује на то да је у својој „изванредној студији о Душановом законодавству” Соловјев је, ипак (како је показао С. Тројицки), „занемарио потребу компарације преписа и проучавања историје текста Синтагме у обема њеним редакцијама, пуној и скраћеној”. Вид. Димитрије Богдановић, „Текстолошка изучавања правних споменика средњовековне Србије”, Међународни научни скуп *Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности* (1977), Одељење језика и књижевности, САНУ, Београд 1981, 53–54. Вид. пуну *Синтагму*: Матија Властар, *Синтагма*, са српскословенског језика превела Татјана Суботин Голубовић, Одељење друштвених наука, САНУ, Београд 2013.
- 3 А. Соловјев (1928/1998), 397–399; Биљана Марковић, *Јустинијанов закон. Средњовековна византијскокрпска правна комбиликација*, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XV, САНУ, Београд 2007.
- 4 А. Соловјев (1928/1998), 314; Драгутин Мијушковић, „Систем Душанова законика”, *Српски ирепел*, 4–6/1895. Драгутин Драгиша Мијушковић (1859–1903) био је професор историје словенских права на Правном факултету Велике школе, касациони судија и државни саветник. Студирао је у Београду, Минхену, Паризу, Варшави и Прагу, где је одбранио докторат правних наука (1887).
- 5 А. Соловјев (1928/1998), 310, 318. О византијским изворима за Душанов законик вид. Никола Радојчић, „Снага закона по Душанову законнику”, Отисак из *Гласа Српске краљевске академије (ГСКА)*, СХ, С. Карловци 1924. О досадашњем изучавању Душановог законика вид. *Душанов законик*, изд. Ђорђе Бубало, ЗУНС, Београд 2010. (ДЗ, 2010); Г. Радојчић Костић, *Библиографија о законодавству цара Стефана Душана*, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XII, Београд 2006.
- 6 А. Соловјев (1928/1998), 399. О самом наслову Душановог законика вид. А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Одељење друштвених наука, САНУ, Београд 1980, 167. Треба изучити историју тог текста који је давно написан (материјал је очигледно прикуљен између два рата), а објављен после Соловјевљеве смрти. Бројне су интервенције приређивача (у духу марксистичког тумачења историје), које су заступљеније у другом, него у првом делу књиге.

те мисли обично налазе у методолошким поставкама, представљају велику опасност за поузданост научног рада.⁷ У писму у којем се захваљује Стојану Новаковићу на књизи коју му је поклонио, новом издању *Законика цара Сћефана Душана 1349. и 1354.* из 1898. године, Слободан Јовановић пореди Новаковићеве приказе српских средњовековних сабора са средњовековним енглеским саборима: „Учинио ми се врло карактеристично да се код нас у 14. веку још једнако знало само за великашку Скупштину, док се у Енглеској већ 1295. помиње један парламент, у ком су и неплемићи [нечитко] били представљени. Привукла ми је затим пажњу и сама природа законодавне радње наших сабора: она се више састојала у обнављању и нострификовању правила која су се обичајем постепено развила, него у правом стварању закона. Али, у томе погледу наши сабори не би чинили изузетак, пошто се законодавна радња, у правом смислу творачка, какву ми данас знамо, тек од Француске револуције почиње јављати код скупштина“.⁸ Иако је Соловјевјева синтагма „Душаново законодавство“ одавно ушла у употребу, поставило се питање њене оправданости.⁹ Пошто оригинални текст Душановог законика и других текстова „Душановог законодавства“ ни преписи из времена његове владавине нису сачувани (пронађени),¹⁰ не може се са сигурношћу тврдити да ли су сви делови „Душановог законодавства“ били заједно спојени, односно преведени, редиговани и коришћени у време цара Душана.¹¹ Ако нису били преведени и нису ушли у употребу у време владавине цара Душана, није оправдан ни назив „Душаново законодавство“.¹² Оскудица извора и овде, као и у бројним другим случајевима, представља непремостив проблем.

Говорећи о оскудици извора за средњовековну српску историју, Соловјев указује и на њихову једностраност. Постоје подаци о првом, црквеном, свештеничком сталежу (манастирске повеље),¹³ нема ниједне повеље српских градова,

7 *Законик цара Сћефана Душана 1349. и 1354.* на ново издао и објаснио С. Новаковић, Државна штампарја, Београд 1898, XLI.

8 Архив Србије, Фонд Стојана Новаковића, 1566, Слободан Јовановић Стојану Новаковићу (о Душановом законуку), Београд 21. септембар / 3. октобар 1898.

9 Ђ. Бубало, „Оглед из историје текста Душановог законика. Рукописно окружење“, *Зборник радова Визанџолошкој инстџиуиџа (ЗРВИ)* L, 2/2013, 727–728.

10 „Најстарији, али само фрагментарно сачувани рукопис са текстом ДЗ (Стр) преписан је у последњој деценији XIV века. Из XV века потиче пет рукописа: Атн, Стд, Ход, Хил и Бис, а из XVI два — Бар и Прз. Из XVII века доспела су три рукописа: Шиш, Рав и Рак, у којем је сачувана повеља цара Душана уз Законик. Највећи број преписа је из XVIII века – 13 (Пат, Бор, Поп, Тек, Сан, Ков, Соф, Бгд, Реж, Кар, Врш, Рум и Грб), а Бог и Јаг су из наредног столећа, мада им је предложак, по свој прилици, био такође из XVIII века. Рукописи из времена до краја XVII века, осим Рава, чине такозвану старију редакцију ДЗ, која у већој или мањој мери одражава састав, редослед чланова и стил изгубљеног оригинала Законика, као и доцније кодификаторске и редакторске прераде, настале у доба Царства или у областима и државама пониклим на његовом подручју. Остали рукописи су изданци млађе редакције [...]“. Вид. Ђ. Бубало, „Време Душановог законика“, *Slověne, International Journal of Slavic Studies* 2/2015, 120.

11 Разлоге због којих постоји оправдана сумња да је *Скраћена Синџајма* преведена, редигована и коришћена у време цара Душана вид. у Ђ. Бубало (2013), 727–729; (2015), 121.

12 *Ibid.*

13 За разлику од генерације Александра Соловјева, поратне генерације су скоро потпуно неупућене у теологију, не познају црквене службе и немају никакво верско искуство, што

а „градски живот био је доста развијен у Душановој држави” („трећи повлашћени сталеж”).¹⁴ У тексту „Судбина једне властеоске породице из средњовековне Србије” (1933/4) указује на то да је од повеља датих племству („други сталеж”) сачувано само неколико: „Можемо нагласити да није сачувана ниједна властеоска повеља XII или XIII века.”¹⁵ Соловјев говори о четири основна сталежа (реда) у средњовековној српској држави (свештеничком, војно-властеоском, градском и сеоском/сељачком сталежу).¹⁶ Државна хијерархија подразумева постојање хијерархије унутар сваког сталежа у сваком сталежу (према једноставној матрици, нижи властеоски сталеж, виши сеоски сталеж и сл.), као и наизглед противречних положаја у друштву, који, у ствари, одражавају живу друштвену динамику и танане друштвене нијансе и прелазе, што представља засебну тему.¹⁷ Схватања људи средњег века далеко су од данашњих. Упркос преобиљу грађе, ни схватања друштва у којем је живео Соловјев пре Другог светског рата нису блиска данашњим (блискост језика само заварава). Колико је радикалан обрт и рез била револуција, најбоље сведочи случај самог Соловјева, који је на сопственом суђењу добро забавио и засмејао окупљену масу радника својим феудалним схватањем официрске части.¹⁸

је епистемолошки неповољна ситуација за тумачење и разумевање света вере какав је био средњовековни свет. У текстовима има невероватних теза и термилошких забуна (намерних и случајних), као и примера елементарног незнања.

- 14 Приморски градови (Котор, Будва, Бар, Улцињ, Скадар, Дриваст), градови – саска рударска места (Брсково, Трпача, Ново Брдо), српски градови (Ниш, Призрен, Скопље, освојено већ 1282). Вид. А. Соловјев, „Права градског сталежа”, А. Соловјев (1980), 13–14, 288. Иако је донедавно, без озбиљног упоришта (осим зловоље и историчарске позе, налик филозофској), довођено у питање српско становништво градова, Соловјевљево тврђење о градском сталежу и градским правима добило је нове поуздане потврде у преведеним и проученим дефтерима, где се види бројно српско градско становништво, на пример, Призрена. Можемо да закључимо да је тиме оспоравање српског градског становништва коначно постало беспредметно. Вид. Tatjana Katić, „Osmanizimi i qytetit mesjetar të Prizrenit në shek. XV dhe XVI [Османизовање српског средњовековног града: Призрен у XV и XVI веку]”, *Hikmet* 11, decembar 2015. Попис већинског српског и другог хришћанског становништва, као и многе исламизоване хришћане („синове Абдулаха”), у старим махалама града Призрена вид. у: Татјана Катић, *Ойширни йойис Призренској санџака из 1571. йодине*, Историјски институт, Београд 2010, 51–62.
- 15 А. Соловјев, „Судбина једне властеоске породице из средњовековне Србије”, *Сѣаринар* 8–9 1933/34, 63–72.
- 16 Alexandre Soloviev, „Aperçu historique du développement du droit dans les Balkans (jusqu’au XVe siècle)”, *Revue international des Etudes Balkaniques*, directeurs P. Skok (Zagreb), M. Budimir (Beograd), Institut Balkanique, II, Tome I–II, 3–4 /1936, 444.
- 17 А. Соловјев, „Судије и суд по градовима Душанове државе”, *Гласник Скојској научној групиња (ГСНД)*, 7–8/1930, 160. Различита значења термина отрок вид. у: А. Соловјев, „Сокалници и отроци у упоредно-историјској светлости”, *ГСНД* 19/11/1938, 103–132; Ђ. Бубало, „Отрок”, *ЛССВ*, 1999, 483–485; Милош Благојевић, „Терминологија Душановог законика и савремени језик”, *ЗЦС*, 2005, 10–12.
- 18 Соловјев није пријавио властима да је од члана делегације бугарских правника примио примерак пуног текста Резолуције Информбироа на руском језику (1949). Текст је прочитао и уништио: „За време истраге у затвору ово је признао, када му је млади иследник у цивилу дао ’часну официрску реч’ да признање неће бити уведено у записник”. На јавном суђењу (1951) позвао се на „часну официрску реч” иследника. Вид. Сима Аврамовић, „Александар Соловјев и његов допринос српској правној историји”, 1928/1998, 16. О Соловјеву вид. и С. Аврамовић, „Житије и дело Александра Соловјева, великана

1. ЦИЉЕВИ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Соловјев је одредио три циља истраживања Душановог законика. Први циљ је „проучавање законског споменика самог по себи”.¹⁹ Проучавању закона претходи утврђивање текста закона: „највише снаге било је утврђено на утврђивање првобитног текста и система ДЗ, на решавање загонетке: који је од многобројних рукописа најближи изгубљеном аутентичном тексту [...] Тражени су извори ДЗ, упоређиван је са претходним повећама, са зборницима византијског права, са обичајним правом Јужних и Северних Словена” (1933).²⁰ Соловјев је опрезан према претпоставци да законик као огледало мора да пружи слику правних односа у том моменту историје: „Једно дубље проучавање дотичног историјског момента по другим изворима може да нам покаже понекад и извесно размимоилажење између циљева законика и друштвеног стања, и онда јавља се питање да ли можемо законик сматрати у свему као израз његова доба.”²¹

Други циљ истраживања Душановог законика је проучавање законског споменика као „резултанте извесних покрета као неког ступња (или врхунца) у постепеном развоју друштва”. Соловјев упућује на метод поређења законског споменика са споменицима из претходног времена и „тражење извора дотичног законика”.²² Овде је реч о правној, филолошкој и историјској херменеутици. Подразумева проучавање историје појмова (*Begriffsgeschichte*), коју одлично представља његова студија о појму „држава”.²³ И други појмови имају дугу историју и различита значења (средњовековни појам *слобода*, то јест многих слобода,²⁴ појам

правне историје”, *Научно наслеђе Правног факултета у Београду: 1841–1941*: реферати са симпозијума одржаног 9. и 10. априла 1992, пр. С. Врачар, Ј. Тркуља, ПФУБ, Београд 1994, 356–364; Љубица Кандић, „Допринос руских емиграната – професора Правног факултета у Београду проучавању Душановог законика”, *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научној скупи одржаног 3. октобра 2000, њоводом 650 година од њролашења*, ур. Сима Ђирковић, Коста Чавошки, Одељење друштвених наука, САНУ, Београд 2005. *Зборник ЗНС*, 2005, 97–107; Љ. Кандић, „Историја Правног факултета у Београду 1905–1941”, *ИПФБ* 2/1, ЗУНС, Београд 2002, 153–157, 380; Љ. Кандић, „Александар Соловјев”, *ИПФБ* 2/2, 290–299; Љ. Кандић, „Александар Соловјев”, *ИПФБ* 3/2005, 329–332.

19 А. Соловјев, „Душанов законик код Паштровића”, *Архив за правне и друштвене науке (АПДН)* 27/44/1933, 17.

20 А. Соловјев (1928/1998), 349; (1933а), 17–18. С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, Државна штампарија, Београд 1867, 68, 69. Уп. С. Ђирковић, „У потрази за изгубљеним оригиналом Душановог законика”, *ДЗ*, 2010, 7–8.

21 То поређење са огледалом подсећа на тада актуелну теорију одраза (у совјетској науци). Вид. А. Соловјев, (1933а), 17–18.

22 *Ibid.*, 17.

23 А. Соловјев, „Појам државе у средњовековној Србији”, *Годишњица Николе Чујића* 42/1933. Вид. о појму закон, који је синоним за законик у: М. Благојевић, „Закон светога Симеона и светога Саве”, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, ЗУНС, Београд 2004, 193–194. вид. Милош Благојевић (2015), 109.

24 Под слободама („слобоштине”) подразумевале су се у средњем веку повластице, имунитети, привилегије које су уживале комуне, сталежи, универзитети, корпорације, поједине заједнице. Просветитељском рационалистичком схватању слободе неприхватљива је „идеја да је привилегија, посвећена традицијом, заправо средство за очување слободе”.

закон који неретко садржи и данашњим речима казано правилник о систематизацији радних места са описом радних обавеза, као и правима запослених у једном пољопривредном предузећу какво је, на пример, манастирско имање).²⁵

Трећи циљ на који упућује Соловјев је проучавање даље историјске судбине Душановог законика: „Вреди видети како се и даље мењају друштвене појаве, како законик према њима застарева или се мења и адаптира новим приликама у постепеним прерадама.”²⁶ На трећем задатку, наглашава Соловјев, најмање се радило. У ствари, он би по природи ствари следио после завршетка првог задатка, који се показао много захтевнијем него што се претпостављало. Стојан Новаковић разликује преписе од прерада: „Сва та гомила преписа од Раваничког па наниже није преписивала него је прерађивала текст Душанов”. За „прераде” истиче да је „њихова намера другојачија”.²⁷ Иако се није посветио истраживању прерада („сасвим бескорисне” за утврђивање оригиналног текста Душановог законика), јасно је указао да је средишње питање намера прерађивања законског текста.²⁸ Посебно треба истаћи Соловјевљево пионирску улогу у проучавању историје Душановог законика.²⁹ Истраживао је и разматрао намере прерада и указао на њихов значај. Захваљујући истраживањима Александра Соловјева, Владимира Мошина, Николе Радојчића и Димитрија Богдановића дошло је до корените промене у перцепцији важности млађих преписа Душановог законика.³⁰

Соловјев у својој методолошкој подели циљева истраживања средњовековног законодавства (1933) није нагласио питање примене (апликације) правног акта.³¹ Има закона који се доносе, али се не примењују.³² Тумачећи

Вид. Мона Озуф (Mona Ozouf), „Слобода”, *Кријички речник Француске револуције*, ур. Ф. Фире, М. Озуф, ИКЗС, Сремски Карловци – Нови Сад 1996. (КРФР 1996), 901.

25 Имање је било истовремено и радно место. Због тога се имање може продавати само лицу које зна да обавља исти посао. О терминологији и проблему различитог одређивања истих појмова вид. М. Благојевић (2004), 193–194.

26 А. Соловјев (1933а), 17.

27 С. Новаковић (1898), СХЛI, СХЛVIII. Уп. С. Ђирковић, „Старија и млађа редакција Душановог законика”, *Зборник ЗЦС*, 2005, 91.

28 И поред нових знања и процена које су (оправдано) различите од Новаковићевих, можемо рећи да ни данас није изгубила на истинитости похвална оцена Слободана Јовановића о Новаковићевој методологији: „Овај најновији рад г. Новаковића, спаја фину анализу његових филолошких расправа са оном силином генерализовања, која је тако високо оцењена код његових историјских студија.” Осим научног, Новаковић има и велико државничко искуство и није му, као већини научника, стран поглед са врха државе и из државне перспективе. Вид. С. Јовановић, „Законик (1898)”, *Сабрана дела* 11, пр. Р. Самарцић и Ж. Стојковић, БИГЗ, СКЗ, Југославијапублиц, Београд 1991, 589. О Новаковићевом критичком издању Душановог законика вид. Ђ. Бубало (2010), 4.

29 Вид. „Историјат и рукописи Душанова Законика”, А. Соловјев (1980), 1–163.

30 *Законик цара Стефана Душана, IV–I*, ур. К. Чавошки, Ђ. Бубало, САНУ, Београд 2015.

31 Зоран Мирковић, „Судије Царства Ми’ Душановог законика”, *Законик цара Стефана Душана*, Зборник радова, Одељење друштвених наука, САНУ, Београд 2005. (ЗЦС, 2005), 33; С. Шаркић, „О примени Душановог законика према подацима Јањинске хронике”, *ЗЦС*, 2005, 81–82; Ђ. Бубало, „О Душановом законик (Постанак, састав, значај и судбина)”, *ДЗ*, 2010, 14–16.

32 Иако говори о „обиљу података о правном уређењу српске државе у доба Немањића”, Соловјев не мисли и на изворе о примени закона у судској пракси (парницама и пресудама). Вид. А. Соловјев, „Српске законске компилације XVII века”, *ГСКА*, CLVII/1933, 91.

повељу у којој је описано једно суђење из доба кнеза Лазара, Соловјев наглашава да су „овакве повеље врло ретке и драгоцене, јер [...] дају најтачније податке о судском поступку у средњовековној Србији, од које нису сачуване готово никакве судске пресуде” (1929). Упућује на „немногбројне” примере у *Одабраним сјоменицима*.³³ У вези са применом Душановог законика може се указати на неколико примера његове примене из XIV и са почетка XV века.³⁴ У студији „Судије и суд по градовима Душанове државе” (1930) Соловјев упућује и на грчке светогорске акте (објављене у Петрограду).³⁵ Соловјев указује и на пример непримењивања Душановог законика девет година после доношења наредбе (у вези са златарима у жупама).³⁶

Питање примене нераскидиво је, наравно, повезано са питањем начина рада судске власти и њених овлашћења, укључујући и пороту.³⁷ Не треба мислити да је цар Душан „(предухитривши Монтескјеа) оделио суд од администрације, да је оделио и световни суд од црквеног”.³⁸ Судови су мешовити, учествују црквена и световна лица. Соловјев даје пример суда из Сера (1365),³⁹ у чијем су већу били митрополит и седам чланова клира (црквена, духовна власт и представници првог сталежа), кефалија (извршна, управна власт),⁴⁰ две васељенске судије (судска власт), властела, више од четворице (управна и судска власт и представници другог сталежа).⁴¹ Подразумева се да цар (држава) у великој већини случајева признаје претходно донете законе (и правила) за различите области и места. Права и обавезе свих становника били су освештани временом и свима добро познати јер законодавно тело није неограничено доносило и мењало законе (као у данашње време).

Судећи према сачуваним преписима, за разлику од литургијских текстова, патролошких текстова и филозофских списа (пре свега замашни преводилачки подухвати у XIV веку веома захтевних логичких и филозофских текстова као што су Дамаскинова „Дијалектика”, Ареопагитски списи),⁴² може се закључити да Душанов законик није иконографски верно пресликаван.⁴³ Ако судије нису судиле само по „Душановом законодавству”, већ и по „пра-

33 А. Соловјев, „Једно суђење из доба кнеза Лазара”, *АПДН*, 35, март 1929, 6. А. Соловјев (1930), 147–162. *Одабрани сјоменици срјској йрава од XII до краја XV века*, прикупио и средио А. В. Соловјев, Г. Кон, Београд 1926, 169–171, 214–216. На пресуде са основним описом судског поступка упућује А. Соловјев (1980), 307–8.

34 А. Соловјев, „Два прилога проучавању Душанове државе: 1. Повеља цара Душана о метохији Св. Петра Коришког и 2. Печати на Душановим повељама”, *ГСНД* 2, 1–2/1927, 29. О примерима примене вид. у Ђ. Бубало (*ДЗ* 2010), 23; 3. Мирковић (2005), 34.

35 А. Соловјев (1930), 149.

36 А. Соловјев, „Једна жупа у време царства”, *ГСНД* 3/1928, 36.

37 З. Мирковић, (2005), 21–36, посебно 32–33.

38 А. Соловјев (1930), 147. И данас историчари говоре да је цар Душан управо то учинио.

39 Парница између два манастира.

40 А. Соловјев (1930), 147.

41 *Ibid.*, 159.

42 В. Milosavljević, „Major Philosophical Texts in Medieval Serbia”, *The Christian Heritage of Kosovo and Metohija, The Historical and Spiritual Heartland of the Serbian People*, Sebastian Press, Los Angeles 2014, 295–305.

43 Уп. С. Ђирковић (2010), 8.

вди”, односно судском искуству, њихов рад није остајао само у домену судске власти⁴⁴ већ је прелазио и у законодавство (речено савременим речником).⁴⁵ Можда управо овде треба тражити узроке уношења измена (одређеног степена) у (старије) рукописе Душановог законика. За разлику од слова Душановог законика, слово судске одлуке било је неприкосновено. Најстроже казне предвиђене су за приставе који би самовласно преиначавали пресуде (Atn 162).⁴⁶

Соловјев претпоставља да је примена „Душановог законодавства” узрок прераде текста закона. Дакле, верзије Душановог законика сачуване у преписима истовремено су и сведочанство своје примене. Тумачење текста Душановог законика (и законодавства) не покреће само добро позната питања рукописа, извора, језика, поређења, аналогија и примене већ и најтежа општа методолошка питања. Поставља се питање историје тумачења и уплива предрасуда тумача и његове епохе у разумевање света који је био веома различит од његовог. Поставља се и питање научне савести, могућности и обавезе избегавања тих предрасуда или барем њиховог „стављања у заграде” приликом тумачења.⁴⁷

2. СУДБИНА СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЗАКОНОДАВСТВА (XV–XVIII ВЕК)

Соловјев наглашава (1933) да се најмање радило на питању судбине Душановог законика.⁴⁸ Постављало се питање: „Није ли оно било мртво слово на хартији, је ли се оно одржало у животу као зборних обавезних закона?” Упућује на познато Веснићево (типично просветитељско) мишљење о преписима Душановог законика: „То је посао здравих и беспослених становника самостана, који су можда у њему тражили забаве, но који ни од каквог осетнијег уплива није био за српско право” (1889).⁴⁹ Соловјев указује на то да је, насупрот том гледишту, Тимофеј Флорински (Т. Д. Флоринский, стрељала га је ЧЕКА као руског националисту у Кијеву 1919)⁵⁰ сматрао да су одредбе Душановог закона, заједно са одредбама византијског права, вероватно имале

44 Како је данас у тзв. континенталном праву.

45 Ближе тзв. англосаксонском праву.

46 Вид. тумачење у Ђ. Бубало (2010), 149–150.

47 Могло би се рећи да је данас код нас најраспрострањенија економистичка предрасуда којом се све појаве тумаче свођењем на економске узроке (економски редуccionизам). Обично се превиђа њено марксистичко порекло и једностраност. Насупрот Марксу, Макс Вебер је показао утицај духовног (хришћанства) на економију.

48 А. Соловјев (1933а), 18. Соловјев је одржао предавање о животу Душановог законика у Јужној Далмацији на Коларчевом народном универзитету 27. октобра 1933. године. Вид. *Правда*, 27. октобар 1933, 13.

49 Миленко Веснић, „Тако звани Јустинијанови закони и старо српско право”, *Бранич*, 3/1889, 230. Миленко Веснић (1862–1921) докторирао је права у Минхену (1888). Био је професор међународног права на Правном факултету Велике школе (1893), народни посланик, министар просвете, посланик у Риму и Паризу, министар правде, председник владе и министар иностраних дела (1920).

50 А. Соловјев, „Пољска расправа о цару Стефану Душану”, *АПДН* 26/43/1933, 517.

„значај важећег кодекса у српским земљама турског доба” (1888).⁵¹ Упућује и на Новаковићево мишљење да је Раваничка прерада имала везе са радом патријарха Пајсија и обновом Патријаршије.⁵² Новаковић се, међутим, није задржао на тој теми.⁵³ Касније процене места и времена настанка протографа млађе редакције Душановог законика веома се разликују (и Соловјев мења мишљење).⁵⁴ Соловјев наглашава (1933) да осим Раваничке верзије „Душанова законодавства” нису били познати други српски правни споменици XVII и XVIII века: „Остајала је велика празнина [...] Истраживачи били су принуђени да од тог рада прескачу директно у доба Карађорђево, Црнојорски закон г. 1798–1803, Законик проте Матеје год. 1804 и Карађорђева Правила – ово су споменици новог законодавног доба.”⁵⁵

Соловјев је посебну пажњу посветио премошћивању овог великог хијатуса. Супротно мишљењу да је „Душаново законодавство” остало „само мртво слово на папиру”, сматрао је да је било области у којима је могло бити примењивано: „Широка аутономија православне цркве под Турцима допуштала је епископима право суђења за свештенство, за брачне спорове, за кривице против вере. А свуда допуштен изборни суд у грађанским споровима пренесио је у руке свештенства већи део тих спорова [...]”.⁵⁶ Тумачио је разлоге преписивања и прерађивања Душановог законодавства у Грбаљском рукопису⁵⁷ и у Режевићком (Паштровском, Загребачком) рукопису.⁵⁸ Анализира „Такозвани ’Суд Ивана Црнојевића’” и „Суд цара Леона Константина”. У докторату Соловјев заступа мишљење да је традиција писаног хришћанског права могла да се сачува и у појединим аутономним српским кнежинама и областима, као што су биле Крајина и Кључ, Скопска Црна Гора, али касније указује да нема сачуваних правних споменика који би то могли да потврде.⁵⁹ У приморској крајини (Паштровићима и Грбљу), међутим, има извора на које се може ос-

51 Т. Флорински, *Памятники законодательной деятельности Душана Царя Сербов и Греков*, Киев 1888.

52 С. Новаковић (1898), СXLVII; А. Соловјев (1933а), 19.

53 А. Соловјев (1928/1998), 535. Уп. А. Соловјев (1980), 87.

54 Милош Благојевић, „Млађе редакције Душановог законика”, *ЗЦС*, 2015, 82, 91–93, 126. Након детаљне анализе Благојевић износи мишљење да постоје две млађе редакције Душановог законика, прва која је настала почетком века у окружењу патријарха Јована II и друга која је настала у окружењу патријарха Арсенија III Чарнојевића после добијања привилегија од цара Леополда III (1695).

55 А. Соловјев (1933b), 94; „О Карађорђевом законнику” (из *АПДН* 24/41, 1932, 373–382), *Привредник*, Београд 1932; Зоран Мирковић, *Карађорђево законодавство (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Београд 2008, 7 и даље.

56 А. Соловјев (1928/1998), 531. Уп. Бубало (2013), 732–734.

57 Уп. Ђ. Бубало, „Грбаљски рукопис”, *Историја и историографија рукописа ЗЦСД*, 2015, 54–60.

58 И. Синдик, „Душаново законодавство у Паштровићима”, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, 125–157; Vladimir Mošin, „Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema Zagrebačkom rukopisu”, *Starine JAZU* 43/1951, 7–27. Ђ. Бубало, „Режевићки (Загребачки) рукопис”, *ЗЦСД*, 2015, 40–50.

59 А. Соловјев (1928/1998), 531. А. Соловјев, „Књига привилегија Грбаљске жупе (1647–1767) са Душановим закоником”, *СКА, Споменик LXXXVII*, 1938, 23–79; А. Соловјев (1933а), 19. *Ibid.*, 20, фн. 9.

лонити. Грбаљски рукопис Душановог законика Соловјев је пронашао у Богишићевој библиотеци у Цавтату, где је нашао и друге важне документе.⁶⁰ Грбаљ је стара српска жупа која је под турском и потом млетачком влашћу (од 1647) имала извесну аутономију. Жупски канцелар преписао је у посебан зборник све „основне законе”, млетачке повеље којима се гарантује жупска аутономија и потом „Душаново законодавство” (Законик Константина Јустинијана и Закон Македонског цара Стефана, то јест скраћен Душанов законик попуњен чланцима из Скраћене Синтагме).⁶¹ Грбаљ је првобитно под Которском влашћу, дакле влашћу аутономног Которског статута. Потом су Котор и Грбаљ прешли под Млетачку власт (1420). Которски статут је остао на снази. Затим долази време турске власти (1497–1647) када Соловјев види могућност стварања аутономије. Могуће је да су тада Грбљани могли тражити од црквених власти на Цетињу (под чијом су духовном надлежношћу били) православни српски законик, или још касније, после 1647. године, када су добили аутономију од Венеције.⁶² Соловјев у тој анализи, међутим, не указује на сеобе. Нису Грбљани из XIV века⁶³ и Грбљани из XVII века исти српски народ (када су могли добити аутономију).⁶⁴ Становништво се досељавало у приморје, у крајину. Кад год се пређе на конкретне, поузданије родослове, најдаље се долази до сеоба у XVII и XVIII веку, евентуално и нешто даље, али не сасвим прецизно и поуздано. Не треба да збуњују ни називи крајева, а некада ни називи племена јер се под истим називима може налазити различито становништво (због узимања презимена по месту које је већ било названо по неком презимену, због „приписаних” или „прибраћених” породица братствима или племенима, промене презимена итд.).⁶⁵ У пограничне крајеве долазило је по правилу војно способно и спремно становништво, које је увек имало и тражило да сачува или да му се призна војни статус („влашки”). Грбљани из XVII века били су ослобођени (слободни од) свих пореза и дација, а у накнаду су морали да „врше војну службу”.⁶⁶ Реч је, у ствари, о некој врсти универзалног

60 *Ibid.* Александар А. Миљковић, „Александар Соловјев као истраживач оставштине Валтазара Богишића и правних и историјских споменика из раздобља од XV–XIX века”, *Зборник Мајице српске за друштвене науке* 127/2007, 71–89.

61 А. Соловјев (1933а), 20.

62 *Ibid.*, 21.

63 Невенка Богојевић Глушчевић, „Својински односи на непокретностима у Грбљу у XIV веку”, *Грбаљ кроз вјекове*, ГКВ, Грбаљ, 2005, 97–129; Јасмина Ђорђевић, „Попис Грбља из 1570. године”, *ГКВ*, 2005, 215–229.

64 Потпуно је другачија слика становништва у XVII и XVIII веку с гувернадуром, сердаром и властелом. Грбаљски кнезови су најпре били бирани, а потом су постали наследни (према њиховим презименима дат је и назив кнежинама којима су управљали – Лазаро[е] вић, Бојковић, Ивковић, Мирковић). Вид. Богумил Храбак, „Грбаљ од Морејског рата до пропаст Млетачке републике”, *ГКВ*, 2005, 231–245.

65 Иако има много претпоставки о појединим питањима и родословима који немају потребну поузданост, неупитна су сведочанства о сеобама у XV и XVI веку у: Ристо Ковијанић, *Помену црногорских њлемена у којторским сјоменицима* (XIV–XVI), Историјски институт СР Црне Горе, Цетиње 1963.

66 А. Соловјев (1938), 16. Средњовековни и каснији појам слободе другачији је од данашњег. Реч је била о посебним и појединачним слободама, на пример, ослобођености од плаћања пореза и других уобичајених давања или о пореским олакшицама. Уместо пореза и

правила на простору војне границе на који је долазило полувојничко становништво селећи се из унутрашњости турске државе из различитих разлога (ратови, сукоби, губљење права на влашки статус,⁶⁷ заразне болести, несреће, вера у боље животне услове и сл.). Позната су два основа правца сеоба у Приморје и залеђе, из Старе Србије и из Босне и Херцеговине. Подразумева се да су у свету чији су основни послови били чување границе и рат пожељне биле војничке врлине, о чему се водило рачуна (селекција, еугеника, „салијска” жеђ за мушким, то јест војничким потомством).

За разлику од Грбља, војна, граничарска служба у Паштровићима извесно је старија. Соловјев анализира Режевићки (Паштровски, Загребачки) рукопис Душановог законика.⁶⁸ Поредиши Паштровиће са Грбљанима, закључује да су Паштровићи имали другачију судбину у средњем веку. Били су независни од Котора и Будве, као скуп села везаних племенским осећајем, „непосредно потчињених врховној власти”.⁶⁹ Паштровићи су потписали уговор са заповедником млетачке флоте 4. априла 1423. године који је потом потврђен од дужда. Добили су широку самоуправу: „Прва је тачка тог уговора да властела паштровска може бирати сваке године свог кнеза који ће њима управљати и судити и у кривичним и у грађанским парницама по старим њиховим обичајима и статутима”.⁷⁰ Временом је избор једног кнеза замењен избором четири судије и 12 главара („властеле”). Према предању, последњи (изборни) паштровски кнез био је Стефан Штиљановић, који је због спорења са млетачком влашћу емигрирао чак преко Саве, дакле, са јужног војног крајишта на северно.⁷¹ Соловјев даје слику скупштине Паштровића која се окупљала на Дробном пијеску сваке године на Видовдан. Указује да се у Паштровићима чувају разни правни акти, укључујући и фалсификовне повеље у корист Паштровића, од

обавеза, обављана је војна, граничарска служба (некада са платом). Дарована слобода је често и условна, може се поништити. Слобода постоји, наравно, као теолошки појам.

67 М. Благојевић (2015), 104–106; Tatjana Katić, „The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century”, *OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ DERGİSİ*, 33/BAHAR 2013, 118, 119, 121. Према турским изворима, познати устанак Срба у Банату (1594) покренули су хришћански војници у османској служби којима су претходно укинута привилегије. Одлукама Порте повлашћени положај изгубили су хусари, кара мартолоси и соколари, који су се онда делом одселили у Ердељ и пограничне крајеве Царства, делом остали на земљи, „док је велики број ступио у хајдучке дружине” (неке су бројале и до 500 људи). Ограничене су и неке од привилегија кнезова и примићура. И хришћани спахије, као и „велики број мартолоса у тврђавским посадама живео је лоше, али то није била последица сужавања њихових права, већ свеопштег осиромашења свих слојева османске војске”. Групе мартолоса напустиле су своје јединице и одметнуле се, као и неколико спахија (неки су изгубили поседе још у јуну 1593. године „када је Порта свим заимима и тимарницима који нису дошли на прозивку трупа, одузела приходе”). Када се укрсте турски и српски извори, могло би се закључити да је вођа устанка био спахија Вукадин, поседник зеамета са високим чином у спахијској организацији. Вид. Срђан Катић, „Кнежевачко Потисје под турском влашћу”, *Историја Новог Кнежевца*, ур. Василије Крестић, Н. Кнежевац 2003, 175–179.

68 Уп. Ћ. Бубало (2015), 137; ЗЦСД, 2015, 40.

69 А. Соловјев (1933а), 22.

70 *Ibid.*, 23.

71 *Ibid.*

царева Диоклецијана и Јустинијана до Немањића. Статут којим су се служили, међутим, не постоји. Соловјев закључује да је одговор јасан: „Паштровски статут није сачуван, јер није ни постојао. Паштровићи су се увек служили Душановим законима.”⁷² Соловјев даје примере прераде текста Душановог законика. Показује да су прилагођени новом стању и речнику.⁷³ Закључује да те прераде не изгледају као посао „доконих становника самостана” (М. Веснић), већ као „смишљен калуђерски рад, вршен свесно и постепено”.⁷⁴ Исправе које је Соловјев скупии у Паштровићима указују на конзервативизам у њиховом састављању: „исте формуле понављају се без промене кроз векове”.⁷⁵ Касније (1947) на основу нових докумената Соловјев показује како се паштровске судије у извесним случајевима руководе „цароставником” (староставником), односно рукописима Душановог законодавства.⁷⁶ Соловјев сматра да се можемо „домишљати да су за време српске државе Паштровићи сачињавали засебну жупу, која је због свог положаја на крајини уживала извесне повластице и у којој су већину становништва чинили слободни сељаци-војници који су се лако подизали у ранг властеличића”. Упућује на повећу из времена Балшића о оснивању манастира Прасквице у којој се спомињу „многобројни властеличићи Паштровићи”.⁷⁷ Није српско становништво цело једнако и једнообразно (како су волели да представљају либерални патриоти XIX века у страху од нарушавања националног јединства)⁷⁸ већ су „већој господи већа господа поротници (кмети)”, а „главарима главари, а простима прости”.⁷⁹ Да би један народ био један народ, не мора да значи да су сви једнообразни у сваком погледу, већ увек постоје некад веће, а некад мање разлике по сталежима, групама, крајевима. Разматрајући Паштровиће, Соловјев опет не води рачуна о сеобама (на пример, из Старе Србије у Паштровиће).⁸⁰ Можемо закључити да су оне утицале на разлику која постоји између положаја који је та жупа имала у српској средњовековној држави и потом под Млетачком влашћу, када су, како указује Соловјев, имали већа права него раније. Само су властеличићи (некад сви војници који „врше сталну војну службу”)⁸¹ и војници,⁸² војници-

72 *Ibid.* Уп. А. Соловјев, А. Соловјев, „Студије из историје нашег народног права у XVIII веку”, *Гласник Земаљској музеја у Сарајеву*, ГЗМС, 2/1947, 224–240.

73 *Ibid.*, 25.

74 *Ibid.*, 25.

75 Александар Соловјев, „Паштровске исправе XVI–XVIII века”, *Сјоменик LXXXIV*, СКА, Београд 1936, 5; А. Милковић (2007), 74.

76 А. Соловјев (1947), 231.

77 А. Соловјев, „Сељаци-племићи у историји југословенског права”, *АПДН* 31/48/1935, 463.

78 Соловјев упућује на њихово словенофилство (што им је својевремено замерало и Светозар Марковић), али узрок тих схватања не треба тражити у словенофилству већ у „либералном патриотизму”. И сам Соловјев износи у новинским чланцима своју веру да су стари Словени живели слободним животом, као и либерали које критикује.

79 А. Соловјев (1933а), 25.

80 Поједини пробрани подаци као што је ово предање могу се наћи у: Јован Вукмановић, *Паштровићи* [Цетиње 1960], Подгорица 2002.

81 А. Соловјев (1980), 204–205.

82 Б. Ђурђевић, „О војницима”, *ГЗМС* 2/1947, 75–137.

сељаци и сељаци-војници, ратничке дружине, могуће и некадашњи најамници војници, могли одржати или стећи одговарајући посебан статус (накнаду за крв проливену у рату и, наравно, ефикасност), као што Соловјев показује у студији „Сељаци-племићи у историји југословенског права”. Он сматра да су властоске општине (Туропољска и Драганићка жупа у Хрватској, Пољичка жупа у Далмацији и племенита општина Паштровска у Боки Которској) највероватније настале од „насељених слободних сељака-војника”.⁸³ Из тог низа испушта село Светозар Милетић (*Nemesmilitics* – „Племенита војска”), пошто се не уклапа у слику старих словенских жупа већ је настало на сасвим други начин, исељавањем угарског племства (буњевачког и мађарског етничког порекла) из Суботице.⁸⁴ Аутономију Паштровића признале су аустријске (1797) и потом руске власти (1806–1807), да би је укинула француска Наполеонова власт (1807).

Соловјев (1933) приказује и коментарише „Такозвани ’Суд Ивана Црнојевића’” (Суд царски и патријаршаски, узаконил господин зетски Иван Черноевич).⁸⁵ У том раду се указује да би „било врло интересантно кад бисмо могли доказати да је Иван Црнојевић заиста издао овај кратки законик. Имао је уређену канцеларију, издавао је исцрпне повеље (као Цетињском манастиру 1485): могао би да изда и законик”.⁸⁶ Неколико година касније (1938) у раду усваја мишљење да „Суд Ивана Црнојевића” ипак треба датирати раније (упућује на процену пок. Станоја Станојевића).⁸⁷ Осврће се на велику оскудицу извора у Црној Гори, где је из времена средњег века остало „једва двадесетак повеља и аката из доба самосталности; нема спомена о самосталном законодавном раду. Иако аутономна, Зета XIV–XV века потпадала је под српско законодавство, чувала је традицију Душанова царства”.⁸⁸ Тумачи и Повељу Ивана Црнојевића Цетињском манастиру (1485), где се, како указује, посебна пажња водила о очувању манастирске земље (Ловћена и других имања), прописујући, на пример, санкције онеме ко би обрађивао црквену земљу без црквене дозволе.⁸⁹

Соловјев касније (1947) на основу сачуваних докумената показује како се грбаљски збор, односно гувернадур (1743), обрађају непосредно црногорским, брдским и паштровским главарима у вези са једним кривичним делом (убиством на Цетињу). Представници Грбљана и Паштровића одлазе на сабор који се одржао на Цетињу без обзира на то што живе на подручју државе Венеције, а Црногорци и Брђани на подручју државе Турске. Соловјев указује на то да све наликује средњовековном покрајинском сабору српских и приморских земаља. Сабор на Цетињу је као државни сабор и врховни суд имао судску и законодавну функцију. Турска власт је потврдила пресуду, мирење

83 А. Соловјев (1935), 455.

84 *Ibid.*

85 А. Соловјев (1933b), 91.

86 *Ibid.*, 94.

87 А. Соловјев (1938), 28, фн. 2.

88 А. Соловјев (1933b), 94.

89 *Ibid.*, 107.

крви. „Турци не признају de jure никакву законодавну народну власт у споме-нутом срезу, али је de facto толеришу.”⁹⁰ Соловјев показује да је суд био сасвим „у духу Душанова законика” (чл. 86 налази се у свим приморским преписима Душановог законика). Понављају се и одредбе у вези са древним правом на азил у манастиру (у Душановом законодавству и Суду Ивана Црнојевића).⁹¹

Соловјев наглашава да проучавање српског обичајног права у јужној Далмацији не мора да се разумева као проучавање примитивних старословенских установа, „окамењених у непроменљивом народном обичајном праву”.⁹² Наглашава да истраживање „може да забележи у садашњем обичајном праву и завршетак једне еволуције: постепених промена целокупног система Душанова законодавства”.⁹³ Поједине одредбе Душановог законодавства могуће је пратити и пронаћи у процесу „регресивне примитивизације” (овде примитивизација нема пејоративно значење) типичном за Паштровиће, Грбаљ и Црну Гору: „У борби са промењеним културним и државним приликама, у мучном прилагођавању секундарно упрошћеном друштвеном животу, традиција Душанова законодавства живела је у Српском приморју непрекидно до почетка XIX века, а делимично – и до нашег доба.”⁹⁴

Настанак „Суда цара Леона Константина” Соловјев датира у крај XVII века. Упућује на оцену Флоринског да је реч о зборнику „разних правних одредаба, од којих су једне позајмљене из византијских компилација, а друге су без сумње постале на српском земљишту у доба борбе Срба против Турака”.⁹⁵ Соловјев је преписао рукопис „Суда цара Леона Константина” у Народном музеју у Прагу, где се налази у саставу Раваничког рукописа.⁹⁶ Наглашава да је доста

90 Сабор је одржан на Цетињу на празник Рождества Пресвете Богородице (8/19. септембар 1743). Присутни су били јеромонах Василије Петровић-Његош (заменеује стрица митрополита Саву који је тада у Русији), војвода Вукадин Вукотић, сердар Савић Петровић-Његош, сердар Станиша Радоњић и поглавари Бјелица, Цетиња, Теклића, Љуботина и Црнице, четири судије од Паштровића, гувернадур и сердар Грбља с кнезовима и властелом и „још много властелах”, као и „господа Турци”. Вид. А. Соловјев (1947), 220.

91 *Ibid.*, 221.

92 А. Соловјев (1933а), 26. Н. Радојчић има важну методолошку примедбу модерној етнологији (чије је интересовање усмерено према примитивном русоовском човеку) и социологији (тридесетих година и раније): „Као што се још недавно потезало за сва питања примитивне друштвене и државне организације Југословене, тако се сада чини с примитивцима, нарочито с онима из Северне Америке и Полинезије [...] Занемаривање целокупног историјског развитака и обзирање само на примитивце очевидно се свети, особито модерним социолозима, али оно – скоро сви од реда – ипак претерују у употреби етнографске грађе, па још сасвим једностране.” Вид. Н. Радојчић, „Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку – према Барском родослову”, *ГСНД* 15/1935, 2.

93 А. Соловјев (1933а), 26.

94 *Ibid.*

95 А. Соловјев (1933б), 111.

96 *Ibid.* Раванички рукопис је вишеструко значајан. Овде ћемо напоменути само то да је изгледа делио судбину померања војне границе јер је могуће да је из Раванице пренесен прво у Врдник (сремску Раваницу), а потом враћен у моравску Раваницу и затим, вероватно у новој сеоби, поново пренесен преко Саве. Биљана Марковић, „Раванички рукопис”, *Законик цара Стефана Душана*, III, ур. М. Пешикан, И. Грицкат Радуловић, М. Јовичић, САНУ, Београд 1997, 7–9; Ћ. Бубало (2010), 46–47.

лако наћи „изворе ове компилације”.⁹⁷ Анализирајући текст, упућује на Еклогу, за коју закључује да је, у ствари, преписана из руске штампане Крмчије, на основу чега датира спис у период након 1653. године.⁹⁸ Соловјев указује на јаке књижевне везе између Срба и Руса у XVII веку: „С једне стране су Руси, нарочито патријарх Никон, тражили по српским светогорским манастирима старе рукописе ради што боље припреме за ревизију и штампање црквених књига. С друге стране, осиромашени српски епископи и калуђери радо су ишли у Русију да измоле новчану помоћ, одежде, црквене ствари и штампане књиге. Одавно је познато да су раванички калуђери г. 1692. отишли у Москву и донели отуда г. 1693. доста штампаних књига.”⁹⁹ Соловјев упућује на документа из руских архива која сведоче да је процес доношења богослужбених књига из Русије почео још раније, средином XVI века.¹⁰⁰ Доносили су их и „просиоци помоћи и нарочити продавци”.¹⁰¹ Закључује да је „Суд цара Леона Константина” настао „вероватно пре г. 1700, јер се цео Раванички рукопис обично ставља у другу половину XVII века”.¹⁰² Соловјев показује како су одредбе из војног кривичног права из *Прохирона* (XXXIX) добиле нови смисао у том законнику. Тумачи члан 7 где је реч о казни за онога који учи Турке прављењу ратних бродова. Сматра да је имала примену у време ратова и Велике сеобе после 1690, када се праве шајке и српски шајкаши боре против Турака.¹⁰³ Пребегавање непријатељу кажњава се смрћу: „Раваничка версија Душанова законодавства XVII века испустила је све одредбе о невери из С[краћене] С[интагме], јер није водила бригу о томе да ли треба кажњавати православне који изневере турског цара”.¹⁰⁴ Али крајем XVII века, у борби против Турака дошао је тренутак да се ове одредбе опет уведу у живот („ко бежи у туђи табор, рекше Турком”).¹⁰⁵ Слична правила јављају се и у Карађорђевићевим „Правилима војним и народним” са још строжим казнама, као што је казна за обавештавање непријатеља о плановима српске стране („казује им што ми мислимо”).

Соловјев описује како патријарх Арсеније Чарнојевић у Београду чека и прима повељу цара Леополда од 6. априла 1690. године којом цар обећава

97 Захваљујем Ђ. Бубалу што ми је указао на то да исправност запажања Соловјева у вези с изворима „Суда цара Леона Константина” потврђује најновије издање овог споменика: Я. Н. Шапов, „Суд цара Леона и Константина’ как сербский памятник рецепции византийского права”, *Византийский временник* 62/87/2003, 249–260.

98 А. Соловјев (1933b), 114.

99 *Ibid.*

100 Соловјев упућује на студију Стевана Димитријевића, „Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку”, *ГСКА*, LVIII/1900, 201–289; LX/1901, 152–203.

101 А. Соловјев (1933b), 115.

102 *Ibid.*

103 *Ibid.*, 125.

104 А. Соловјев (1933b), 125. Данас на основу објављених турских дефтера можемо видети да до друге половине XV века нису били малобројни српски тимарници – спахије. Спомињу се и српске хришћанске спахије на високим положајима крајем XVI века. Бројни су припадници јединица мартолосо, хусара, соколара у саставу турске војске. Вид. С. Катић (2003), 177. О херцеговачким селима војнука (хришћана) почетком XVIII века и војничким мукатама у првој половини XIX века (1839) вид. Б. Ђурђевић (1947), 84, 99.

105 А. Соловјев (1933b), 125.

Србима велике повластице. Није била реч само о верској и управној аутономији већ се спомињу и стара „права краљева и госпoде” српске. Патријарху се обећава не само духовна већ и световна власт. Није случајно, наглашава Соловјев, да се управо у то време преписује Душаново законодавство. У пре ради Душановог законика уноси се реч *кнезови*,¹⁰⁶ што одсликава стварност тадашње војне и административне организације (кнезови више села, а и сеоско кнештво је „од мађарских средњовековних владара у областима ’лутајућег суверенитета’ било толерисано, често и потврђивано [као нетитулисано племство] у једном од два ранга: као кнез једног села (*sneaz de sat*) и као кнез над више села (*sneaz de vale*). [Слична је институција постојала и у Марамурешу, где се *sneaz de vale* сматрао припадником вишег племства]”.¹⁰⁷ Још почетком XVIII века, указује Соловјев, српски народни сабори доносе одредбе сличне Душановом законика.¹⁰⁸ Црквено-народни сабори, наравно, као и у средњем веку, били су сталешки сабори – први сталез је свештенство, други официрски кор, трећи, привилеговани сталез, представници цивила из целе митрополије (племство изван официрске службе и грађанство). Када се боре и остварују аутономију у Војводини (1849), Срби се не позивају на идеале револуционарне 1848. године, већ на древне привилегије, о чему речито сведоче странице дневника Димитрија Матића који је директно из узаврелог Париза стигао у Сремске Карловце.¹⁰⁹

3. ПРАВНИ СПОМЕНИЦИ И ИСТРАЖИВАЊЕ КОНТИНУИТЕТА У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ

Иако политичке установе српске средњовековне државе нису постојале у време обнове српске државе, у XIX веку, опстало је средњовековно схватање самосталне државе као православне монархије (царства). Соловјев указује и на руске утицаје, који, опет, имају средњовековно византијско порекло: „Када је прота Матеја Ненадовић почео да мисли о суду, опет је отворио штампану [руску] Крмчију и из ње исписао неколико параграфа из ’строгости Мојсијеве и закона Јустинијанових’. [...] Чим се Срби тргну од турске превласти и по-

106 „Скуп бројних и разноврсних средњовековних назива функционера замењен је једноставном структуром, којој су стубови цар, кнез и судија. Поред увек актуелних војвода, јављају се и нови капетани, док су старе кефалије изостављене (узгред примећујем да су меропхе и сокалнике заменили посадници)”. Вид. С. Ђирковић (2005), 94.

107 А. Ацовић, *Хералдика и Срби*, ЗУНС, Београд 2008, 406. И под турском влашћу били су кнезови именовани на функције и ослобађани плаћања пореза. Вид. М. Вукићевић, *Карађорђе 1*, Државна штампарија, Београд 1907, 389. Молба кнеза Милоја Вукићевића 1797. године (превод са турског молбе и њеног решења): „Верни, одани и ревности вршилац дужности, чиновник Њ. В. Султана, кнез Милија, раја из села Светлића, Крагујевачке нахије, моли да Њ. В. Султан има милости ослободити га од сваке државне порезе. Понизан, кнез Милија Вукићевић, из села Светлића Крагујевачке нахије. [Решење:] Док је молилац у служби реченога села ослободиће се законом прописане порезе. Мустафа, 12. реџепа 1211 (1. јануара 1797. године)”.

108 А. Соловјев (1933b), 150. Уп. А. Соловјев (1932), 4.

109 Димитрије Матић, *Ђачки дневник (1845–1848)*, пр. Љ. Дурковић Јакшић, Б. Јанковић и А. Маслеша, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд 1974.

мишљају на аутономију у Црној Гори, Угарској или Шумадији, одмах помисле на своје законике. Онда црква са пијететом вади из старих књига српско-византијске законе.¹¹⁰ Соловјев правилно указује на то да је Божа Грујовић (тј. Теодор Филиповић), аустријски доктор права, професор Правног факултета Императорског харковског универзитета, био, колико се може закључити, заступник природног права, али да његова схватања нису утицала на Карађорђевог законик (*Правила војна и народна*).¹¹¹ Остао је нацрт једног Грујићевог говора који такође није имао никакав утицај, а погрешно се и тумачи.¹¹² Цела та тема има велики значај. Погрешно се разумева теорија природног права тога времена, као револуционарна, а не мора таква уопште бити, већ може бити и сасвим конзервативна. Сасвим неоправдано, без икаквог упоришта у изворима, револуционарност у француском смислу (у изворима ништа не говори у прилог овој доминантној поратној тези) придаје се једном историјском догађају који није био идеолошки заснован на просветитељству, већ на средњо-

110 А. Соловјев упућује на М. Вукићевића, „Судови и њихово уређење за време устанка од 1804–1813”, *Полицијски гласник* 32–39/1905.

111 Уп. А. Соловјев (1932), 5.

112 Соловјев (1933с, 92, фн. 1) реч „вилајет” из Грујовићевог (Теодор Филиповић) говора (ар. покрајина, област, округ, нпр. „тамни вилајет”) преводи термином „држава”, а не „народ” (као С. Новаковић). Грујовић у истом нацрту, осим термина „вилајет”, користи и термин „народ”. Не користи термин „држава”. Соловјев указује на то да Грујовић користи термин „вилајет” уместо „држава” да би био разумљивији слушаоцима јер у то време у Србији није био у употреби термин „држава”. Вероватно по савету проте Матеје Ненадовића, који користи термин вилајет за земљу, покрајину. У Вуковом *Рјечнику* прва одредница речи „вилајет” је земља, а друга људи (тог вилајета, а не одређени народ, нити народ као пук). У београдској Великој школи професори, Пречани, школовани у Угарској, предавали су државно право и користили термин „држава” (1808–1813). Лазар Војиновић разликује деспотију од самодржавља у којем монарх влада уз помоћ разумног Савета. Грујовић је правник. „Закон је воља вилајета”, значи „закон (право) је државна воља” („народно право” је тада право народа, то јест међународно право) која „целој држави и сваком добро заповеда”, [...] „а где један или више по својој вољи заповедају, закон не слушају, но оно што хоће чине [самовоља], ту је умро вилајет (умрла држава, а не умро народ), ту нема слободе, нема сигурности, нема добра, већ је онде пуштахилук и хајдуклук”. Држава омогућује слободу, као у немачким правним уџбеницима тога доба. Грујовић (који од раније познаје ритмајстера [*Rittmeister, Роймисџер*, коњичког капетана] Петра Новаковића Чардаклију, повезаног са руском обавештајном службом) пише онако како се предавало на руским императорским универзитетима, односно угарским академијама, а у духу упутстава које је делегација добила од руског министра иностраних послова. Управо тако тумачи касније и руски представник, К. К. Родофиникин: „Филиповић је био први који је убедио Србе да је прека нужда завести ред у управи и у судовима.” Иако је имао колегу Француза (изгледа одушевљеног царом Наполеоном) на Императорском харковском универзитету (вероватно емигранта, који је побегао од револуције), мало је вероватно да се испод речи „вилајет” може крити револуционарна „нација” опата Сјејеса (Abbé Sieyès). Све да је Грујовић био већи Робеспјер од Робеспјера, а очигледно је да није (имао је и виши степен образовања од Робеспјера, провинцијског адвоката), он је само саставио један нацрт говора који није имао никакав утицај (Грујовић је умро 1807). У поратном времену, од Првог српског устанка су на силу хтели да праве борбу српске и турске буржоазије око експлоатације „сиротиње раје” („пролетаријата”), односно буржоаску револуцију (да би по „историјској, дијалектичкој, нужности” из ње логично следила комунистичка 1944). О школском систему Велике школе вид. З. Мирковић, „Правне студије крајем XVIII и почетком XIX века и београдска Велика школа 1808–1813. године”, *АПФБ* LVI, 1/2008, 126–149.

вековним идејама и њиховим прерадама у савременим царствима, руском и хабзбуршком.

Треба повезати истраживање правних споменика, које је Соловјев проналазио и тумачио, са изворима за историју цркве, изворима за положај и права града, западну, приморску (дубровачку, которску), аустријску и руску архивску грађу, са турском архивском грађом.¹¹³ Укрштањем тих података и опрезним тумачењем добија се најверодостојнија могућа слика српског друштва и његове судбине током дугог процеса падања последњих остатака деспотовине под турску власт и обнове државе почетком XIX века. Сваки догађај се може испричати на веома различите начине, али постоји градација у веродостојности. Боље, објективније разумевање није исто што и допирање до објективне историје, које није могуће. Захтев за што већом објективношћу и прилагођавањем научног језика мери сазнања је, међутим, *condition sine qua non* историографије, који је, можемо рећи, Соловјев следио у свом међуратном научном раду. Синтеза неопходна за сагледавање пуне слике прошлог времена морала би да има основу ослобођену дубоких просветитељских и економистичких предрасуда. Посебна тешкоћа прати истраживање и писање историје средњег века јер су водеће предрасуде настале у огорченој просветитељској борби („на живот и смрт, без бирања средстава“) против цркве и средњег века: „Феудалност потиче из варварског средњег века, који није знао за истинска начела на којима друштво треба да почива, па као последицу има постојање угњетачког племства које је узурпирало управо она права нације што их ваља воспоставити.“¹¹⁴ За опате Сјејеса (Abbé Sieyès) и Маблија (Abbé de Mably) „историја Француске је политичка историја тлачења, отимања и извлаштења, а не правна историја развоја и непрекинутости законских и уставних форми“.¹¹⁵ Излагање приче о прошлом мора да буде лишено тоталитарне претензије (да све објасни и једноставно и јасно аподиктички изложи) и вредносно оптерећене идеолошке терминологије (робовласништво – феудализам – капитализам, експлоатација, ’зависни и потчињени’)¹¹⁶ и од праз-

113 Закони Деспотовине у канунима, канун-намама, односи са црквом, дефтери, скоро једини документи о војној сили, бројном српском нижем племству и о војнуцима, документи о привреди, рудницима, докази континуитета српског градског становништва. Вид. Мехмед Беговић, „Трагови нашег средњовековног права у турским правним споменицима“, *Историјски часопис*, Орган Историјског института САН, 3, 1951/52, 67–84; Т. Катић (2015).

114 Реч феудалност (постоји од XVI века, док је *феудализам* неологизам) током Француске револуције постала је „један од најчешће коришћених, али и најнегативнијих израза у политичком речнику“. Вид. Франсоа Фире (François Furet), „Феудалност“, *КРФР*, 1996, 938, 945.

115 К. М. Бејкер, „Сиејес“, *КРФР*, 1996, 441.

116 Са речима треба бити обазрив. „Потчињени“ асоцира на чин потчињавања, што су и желели да постигну наши марксистички аутори. Потчињен је, међутим, свако мањег чина у хијерархији једне фирме или у државним органима и др. Потчињен је надређеном који је опет потчињен вишем надређеном. Технички термин „зависно становништво“ буди неоправдане наде у постојање неког „независног становништва“ негде или некада у светлој будућности. Слобода је постојала у множини, као слободе, појединачне слободе, обично слобода као ослобођеност од плаћања пореза, дакле изузимање из реда људи који су обавезни да плаћају порез. На примеру пописа пореских обвезника Шапца из

ног ауторитета (када се, читајући текст, уочи да аутор не примећује очигледне противречности у тумачењу прошлости или термина, основ његовог начина мишљења треба потражити у уџбеницима за основну и средњу школу његовог времена). Методологија коју је Соловјев следио у својим међуратним научним радовима сматрала се превазиђеном и то је наглашавано у марксистичкој епохи наших наука (на пример, „остао на позицијама правног формализма и непродубљеног буржоаског социолошког метода” или „приметна [је] немоћ [Соловјева] да рашчисти многобројне противуречности у разјашњавању ових и сличних проблема, очигледно објашњивих једино путем уочавања класних и сличних система и обиљежја византијског, с једне, и српског феудализма, с друге стране”).¹¹⁷ Соловјев, међутим, наглашава да „у Србији нема односа феудалног вазалитета”.¹¹⁸ Не може се говорити о феудализму ако нема односа феудалног вазалитета. Остаје, међутим, марксистичка догма о економском феудализму, али је она обавезива само за оне који усвоје марксистичку слику развитка света и прошлости.¹¹⁹ И научници који прихватају проблематичност термина *феудализам* ипак га користе или размишљају у појмовним схемама које подразумевају појам *феудализам*.¹²⁰

Развој наших наука, укључујући и историјску науку, пресечен је после Другог светског рата, због чега оне немају природан континуитет. Данас, међутим, када смо дочекали да се из уџбеника за основну школу полако почињу да изостављају схватања, схеме и термини пореклом из *Комунистичкој манифесту* (1848) и *Крајњој курсу СКП (б)*, Соловјевљева методологија због своје тежње

1835. године можемо видети да су у то време и у Србији књаза Милоша традиционално били ослобођени плаћања пореза припадници првог staleжа („Дворац г. владике, г. Јован Павловић, протопрезвитер [познати отац митрополита Србије Инокентија], г. Сима Улић, протопрезвитер, Марко Галонић, парох, г. Јован Живковић, парох, Мита Јовановић, парох”), официрски и управни ред („Дворац књажевски, г. Ђука Марковић, мајор [син оборкнеза поцерске кнежине, Илије Марковића, члана Прав. совјета и пред. Великог, тј. врховног суда 1811], г. Стеван Магазиновић, управник [буд. мин. унутр. дела и шеф владе], Риста Поповић, ађутант г. полковника, г. Матија Симић, капетан [буд. државни саветник, министар правде 1860], Коста Фотић, кмет...” и некадашње војводе и старешине и њихове удовице („Г. Лука Лазаревић, Теодор Бојанић [Карађорђевог зет], чланови Исправничества, Кумрија Цинцарева [војводе Цинцар-Јанка] удова”), сви „у служби”, потом посебно „ослобођени од књаза”, ратни инвалиди („сакат и на Дрини рањен”), све удовице, скоро досељени (у последње 2 године), деца у служби, болесни, бесомучни, слепи, убоги, „стари у надници”, „сасвим убоги”, скитачи итд.). Вид. В. Недељковић, „Тетер пореских глава у вароши Шабац 1835. Порез Митровски”, *Годишњак Народној музеја у Шайци*, Шабац 2003.

117 Т. Никчевић, „Предговор”, А. Соловјев (1980), XVII.

118 А. Соловјев (1998), 220.

119 Чак су и совјетски аутори уочавали да „византијски феудализам има низ особености, он је релативно недовољно проучен, његова терминологија није потпуно тачно утврђена и уз то није усвојена у науци када је реч о осталим феудалним друштвима” (Е. А. Космински). Вид. О. Марковић, „Тумачење историје Византије у совјетском моделу уџбеника у Бугарској и Југославији 1945–1953”, *Годишњак за друштвено историју* 2/2011, 60.

120 Да ни из тзв. школских („педагошких”) разлога употреба појма феудализам није оправдана вид. у: Elizabeth A. R. Brown, „The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe”, *The American Historical Review* 79/4/1974, 1063–88. Вид. и Франсоа Фире (François Furet), „Феудалност”, *КРФР*, 1996, 938–947.

ка објективности, обазривости, упоредном истраживању, стрпљивом промишљању, постаће ближа од некада једине исправне слике средњег века утиснуте као печат у свест, подсвест и аутоцензуру многих генерација научника.

* * * * *

За разлику од научних студија, у једном предратном новинском чланку објављеном у *Правди* (1936), као и у донекле прерађеном истом тексту објављеном током рата у *Просветном гласнику* (1943), Соловјев је кренуо другачијим путем.¹²¹ Неочекивано је једностран и, парадоксално, према изнетим ставовима, ближи поратном добу које је тако самоуверено презирало његову научну методологију. Не треба посебно напомињати да новински чланак који потпише ауторитет за средњовековну историју има неупоредиво већи утицај у свом времену од научног текста који чита мали број истраживача. У чланку (1936, 1943) даје сасвим поједностављену слику сељаштва. Пише о „политичкој потчињености и економској потиштености” и „многовековној правној и економској зависности”, речима каквим су писани уџбеници из историје за основне и средње школе Совјетског Савеза и социјалистичке Југославије где је увод у средњи век по правилу почињао понављањем пароле која се урезивала у подсвест: „у средњем веку сељаци су живели тешко”.¹²² С друге стране, каже Соловјев, „на дворовима краљева и великаша приређиване су сваки дан гозбе за стотине људе”.¹²³ Ту је и обавезна напомена да је мудри Турчин био у почетним вековима окупације мањи тиранин сиротиње раје од српског властелина, осионог, лакомог и лакомисленог, наравно (Соловјев упућује на оцену Васа Чубриловића).¹²⁴ У новинском чланку (1936) Соловјев посебно означава властелина којем је „поклоњено 30 села са 2500 сељачких мушких глава”. Реч је о манастиру Дечани (таквим речником и у тако промашеном тренутку када је већ на помолу Конкордатска криза). За разлику од новинског чланка, у научном раду објављеном исте 1936. године Соловјев пише о привилегованим сељацима, „повлашћеним манастирским сељацима”, који су се „намножили и освојили околна брда и планине” и постали „снажан економски чинилац”.¹²⁵ Пише и о властeosким жупама и племенитим општинама сељака-племића (1935). Приликом (давно писаног, а објављеног 1980) тумачења члана 97 Душановог законика у којем је предвиђена иста казна (одсецања руке) за онога

121 О А. Соловјеву за време рата вид. Љ. Кандић (2005), 329–332.

122 А. Соловјев, „Правни положај сељака на Балкану у средњем веку”, *Правда*, 1 април 1936, 4.

123 А. Соловјев, „Правни положај српског сељака и занатлије у средњем веку”, *Просветни гласник*, 1. март 1943, 88.

124 Нећемо улазити у сву сложеност те теме. Турска власт је често остављала затечено стање. Теза постоји од предратних радова Васа Чубриловића и јавља се код поратних социјалистичких аутора. Средњовековни српски извори и каснији турски извори сасвим су различити по врсти и обиму (с једне стране, правила и закони, а с друге, обиље грађе о стварном животу), због чега се подаци о стварном стању друштва у средњем веку и стању друштва у време турске власти не могу једноставно упоредити.

125 А. Соловјев (1980); *Попис црнојорских њлемена из године 1592*, Споменик СКА, LXXVIII, Други раз. 61, Београд 1934, 10.

ко је почупао браду властелину или добром човеку, доброг човека Соловјев тумачи као угледног човека и упућује на руски сељачки зборник обичајног права (*Судбеник* 1589), где се под добрим човеком подразумева „сељак који тргује или новац и раж под зајам даје, или кога буду у жупи назвали добрим човеком”. Соловјев закључује да је по садашњој терминологији реч о богатом сељаку – кулаку (зна се како су кулаци прошли кад су радници постали владајућа класа).¹²⁶ Изгледа да Соловјев термин *сељак* у научним радовима користи у старом значењу сваког становника села (као у Вуковом *Рјечнику*), а у новинским само за најнижи наполичарско-рабочнички слој сеоског становништва, како је после рата почело искључиво да се одређује значење термина *сељак* (да би га некако придружили владајућој класи индустријског радништва).¹²⁷ Треба узети у обзир добре људе (*boni homines*) који обављају чиновничке послове на великом имању, управнике, дворјане (дворјанство је у Русији био назив за племство), војне старешине које још звањем и заслугама нису постали властеличићи, (професионални наследни) војници. Соловјев сматра да „добар човек” може бити грађанин,¹²⁸ сеоски кнез, примићур, престојник. Упућује на Тарановског (Ф. В. Тарановский) који истиче да „добар човек” подразумева моралну беспрекорност потребну за вршење одређених јавних функција, као што су функције сведока, поротника, судије.¹²⁹ Токвил (А. de Tocqueville) наглашава да је у средњем веку властелин службено лице (војно, пореско, управно-полицијско, судско) и да се то подразумевало: „У старо феудално време људи су гледали на племство као што данас гледају на владу [управу, тј. државу] подносећи оптерећења [нпр. порезе, бројне таксе, путарине, доприносе, обавезно служење војног рока итд.]¹³⁰ која она намеће због [у накнаду] гаранција које пружа [заштита од убиства, крађе, општа безбедност, услови за пословање, здравствено осигурање итд.]”¹³¹ Соловјев указује на то да се у средњовековној Србији у „властелу пре свега убрајају органи државне власти”.¹³² Напад на службено лице и данас се другачије (знатно строже) кажњава од напада на другог грађанина, а различите (такође неравноправне)

126 А. Соловјев (1980), 256.

127 Друштвене разлике унутар сеоског становништва у сеоском становништву не превиђају се ни код Маркса, Енгелса, Лењина, Стаљина. Код нас је, изгледа, до тог неистинитог упрошћавања у теоријским текстовима дошло из намере да се целокупно многобројно и разнолико сељаштво изједначи са малобројним индустријским радништом. Вид. Б. Милосављевић, „Теорија државе и филозофска схватања Радомира Д. Лукића”, *Научно наслеђе Радомира Д. Лукића*, Зборник радова са научног скупа одржаног 11–12. децембра 2014, ур. Д. Баста, С. Аврамовић, САНУ, ПФБУ, Београд 2015, 465–466.

128 Уп. Милош Ивановић, „Добри људи’ новобрдског законика деспота Стефана Лазаревића”, *Историјски часопис* LXIV/2015, 159–187.

129 Добри људи су, у ствари, угледни људи, укључујући свештенике и (на западу) монахе монашких редова. Вид. „добре људе” (1721) у Будви у А. Соловјев (1947), 212.

130 Некада су људи са села и обавезно описмењавање и школовање деце сматрали тешким теретом. На обавезно здравствено осигурање може се гледати као на врсту патерналистичког туторства владе (државе) над грађанима.

131 Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Septième édition, M. Lévy frères, Paris 1866, 45. Уп. А. Соловјев (1998), 239.

132 А. Соловјев (1998), 217.

казне предвиђене су и у случају међусобног сукоба службених лица, зависно и од њиховог ранга, између осталог. „Добар човек” је, као и властелин, изгледа био и службено лице (наравно, ниједна пресуда поводом чупања браде није сачувана па не знамо колико је законска терминологија била прецизна и како је све то у пракси изгледало). Та тема нас уводи у сложену хијерархију средњовековне државе и друштва. Бројне термилошке недоумице и даље представљају велики изазов. Може се рећи да се углавном претпоставкама објашњавају различита значења речи *сокалник*, *бдец* или *ошрок*, као и обим појма *себар*.¹³³ Реч *слуја* односи се на службу и титулу (различитог хијерархијског нивоа),¹³⁴ службеника, служитеља, министра (од *ministerium*). Вебер (М. Weber) у *Привреди и друштву* указује на министеријале (*ministeriales*), племиће – „зависне људе”,¹³⁵ то јест неслободне, али „привилеговане” (пореклом из вишег слоја тзв. зависних људи или тзв. слободне властеле [*Edelfreie*])¹³⁶ добровољно „потчињене” већој властели, „потчињено” још већој властели, архиепископији, на пример, који су представљали најбројнији слој немачких витезова (министеријале је имао и Фридрих Барбароса),¹³⁷ па потом и високог племства, ако су били у царској, односно владарској свити (рачунају се у старо немачко племство, *Uradel*). Појам министеријала (не *le bourgeois – gentilhomme*, већ тзв. кмет или роб – витез, односно племић) потпуно урушава стандардни мит о феудализму.¹³⁸ Министеријалског порекла вероватно су били и немачки витезови у служби цара Душана. Уместо себра „што у пољу јечи”, како песник рече, можемо замислити богатог жупљанина („надређеног” многим „потчињеним” работницима на богатом и пространом имању), можда припадника посебног реда (из повлашћених села коњуха, ловаца или постельштака),¹³⁹ који држи читаво село у својој власти,¹⁴⁰ или високог службеника на двору са високом титулом слуге, или „отрока”. Соловјев истиче како „у ред проијара може да се попне и сељак [...] који од владара добије проију”.¹⁴¹ У сваком случају, због опстанка државе/заједнице (државног/царског интереса), свима је омогућено напредовање, које је наследно, породично

133 Према мишљењу Стојана Новаковића (1898), „себар значи човека неплеменита, слободна грађанина ма којег реда, који није ни свештеник ни племић”. Соловјев сматра да се не односи на грађане. Вид. А. Соловјев (1927), 32.

134 Вид. високо звање слуге у: Т. Суботин Голубовић, „Слуга”, *ЛССБ*, Београд 1999, 674–675.

135 Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Gesamtausgabe Band I/23/1919–1920, Hrg. K. Borchardt, E. Hanke, W. Schluchter, Mohr Siebeck, Tübingen 2013, 461, 470, 473, 482, 519, 526, 530. Од новијих радова вид. Josef Fleckenstein, *Rittertum und ritterliche Welt*. Siedler, Berlin 2002; Werner Hechberger, *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*, Oldenbourg Verlag, München 2004.

136 Слободни, то јест ослобођени плаћања једне врсте пореза. У ствари, владарског, династичког порекла.

137 Jan Ulrich Keupp, *Dienst und Verdienst. Die Ministerialen Friedrich Barbarossas und Heinrichs VI*, Hiersemann, Stuttgart 2002.

138 John B. Freed, *Noble Bondsmen: Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*, N. Y, Cornell University Press, Ithaca, 1995.

139 А. Соловјев (1928), 30, 35.

140 *Ibid.*

141 А. Соловјев (1998), 220.

(служба и дужност), али искључиво по јасној, тешкој процедури, у рату или молитви, стендаловско црвено и црно. Као што Богдан Поповић пише у својој темељној студији о Бомаршеу (Р-А. Beaumarchais): „У седамнаестом веку, људи из ‘трећег сталежа’ могли су се попети до највиших положаја у држави, и сваки је војник носио ‘маршалску палицу’ у своме телећаку [борбеном ранцу].”¹⁴² Пре Маријане, симбол Француске била је Јованка Орлеанка.

За разлику од, на пример, Слободана Јовановића, који је подједнако поуздан у научном раду и новинском чланку, Соловјев, очигледно, одваја научни рад од писања новинског чланка који се политички уклапао у поједина тадашња гледишта.¹⁴³ То је сасвим нова тема, као и његови поратни текстови о босанској цркви и богумилству.¹⁴⁴ Нагласили бисмо велики значај међуратних научних истраживања Александра Соловјева (укључујући и радове који су очигледно писани на основу материјала прикупљеног пре рата, студију о народном праву у XVIII веку и постхумно објављен Душанов законик) за разумевање континуитета у српској историји, њихову поузданост и подстицајност за даља слободна истраживања.¹⁴⁵ После многих деценија, научно истраживање није више обавезно да следи дијалектички материјализам, економски редуccionизам (економија је база, а остало надоградња) и материјалистичко схватање историје (борба класа и идеологија владајуће класе), које је унето политичком силом у наше поратне науке.

142 Богдан Поповић, „Бомарше” [1925], *Сабрана дела* 2, ур. И. Тартаља, П. Палавестра, ЗУНС, Београд 2001, 142.

143 Можемо оценити да је у тексту у *Правди* о веома популарној теми тога времена А. Соловјев изнео мишљења која су била комплементарна са схватањима леве фракције Земљорадничке странке и потом Сељачке странке (Драгољуб Јовановић). Чланови Земљорадничке странке левичарских схватања били су и Ђорђе Тасић, Васо Чубриловић, а њена схватања излаже и Радомир Лукић у предратним радовима. Чланови Сељачке странке завршили су на различитим странама за време рата.

144 Aleksandar Solovjev, *Vjersko učenje Bosanske crkve* (poseban otisak iz 270. knjige *Rada JAZU* 270, 1948), JAZU, Zagreb 1948; „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu” [Istorisko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1953], Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1997.

145 А. Соловјев (1947), 224–240.

Dr. Boris Milosavljević,
Fellow of the The Institute for Balkan Studies

CONTRIBUTION OF ALEXANDER V. SOLOVIEV TO THE STUDY AND UNDERSTANDING OF CONTINUITY IN SERBIAN HISTORY

Summary

Alexander V. Soloviev (Serbin: Александар Соловјев, Russian: Александр Васильевич Соловьев, 1890–1971) was a Yugoslav scholar of Russian origin, professor of the history of Slavic law at the Schools of Law in Belgrade and Sarajevo. In the focus of his interwar works was medieval Serbian legislation, or „Dusan’s legislation”. To be particularly singled out is his great contribution to the historical study of the Code of Dusan (Skopje, 1349, Serres, 1354). Soloviev does not see the alterations made in the transcriptions and rewritings of the Code of Dusan as corruptions of the original text but as evidence of its continued use and amendment in response to changing living circumstances in the period between the Ottoman conquest of the last remaining fragments of the medieval Serbian state and the restoration of statehood in the nineteenth century. Several of Solovjev’s views and hypotheses have been verified by subsequent research.

Key words: *Dusan`s Code. – Continuity. – Critical interpretation.*